

Lencewicz, Stanisław

Szkielety skurczone z grobów neolitycznych w Złotej pod Sandomierzem

Światowit 10, 53-63

1912

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Szkielety skurezone

Z GROBÓW NEOLITYCZNYCH W ZŁOTEJ

POD SANDOMIERZEM.

(Les squelettes accroupis néolithiques de Złota, distr. Sandomierz,
Roy. de Pologne).

pomierzył i opisał

Stanisław Lencewicz.

(Tablica V-ta).

Neolitycznych szczątków ludzkich na ziemiach polskich zna literatura paleoantropologiczna bardzo niewiele, wykazałem to na innym miejscu ¹⁾, to też materyał ostologiczny, jaki mi dostarczył p. Erazm Majewski do opracowania, jest tym cenniejszym, że pochodzi z grobów, zawierających typowe szkielety skurezone, jakich nie znaliśmy dotychczas na terenie Królestwa Polskiego. Muzeum im. Dzieduszyckich posiada okazy archeologiczne ze Złotej pod Sandomierzem. Doniosłość ich ocenił pierwszy dr. Lubor Niderle w „Slovanské starožitnosti“ gdy pisał: „odtud jsem viděl vzačný, dosud nevydaný nález v museum hrab. Dzieduszyckých ve Lvově“, skutkiem czego wkrótce potem w XI tomie „Materjalów antropologiczno archeologicznych“, prof. Hadaczek opublikował te zabytki, podnosząc ich znaczenie nie tylko dla nauki o naszym kraju lecz i europejskiej. Ale materyał antropologiczny należący do tych grobów w Złotej nie został zachowany i pozostał nieznanym. Zatem kości, wydobyte z 8-miu grobów w Złotej w roku ubiegłym, stanowią pierwsze pewne znalezisko osteologiczne z neolitu w Królestwie. Wykopaliska należczowskie, należące zresztą do innej kultury, były tak zniszczone, że nie nadawały się zupełnie do badań antropologicznych, czaszki Ojcowskie, po-

¹⁾ St. Lencewicz. Przyczynek do znajomości wskaźnika szerokościowo-długościowego czaszek z Ziemi Polskich. Sprawozdania T-wa Naukowego Warszawskiego rok 1912, zeszyt 9.

chodziły z jaskiń, zamieszkałych nawet w czasach historycznych, a przede niema bezwzględnej pewności co do ich wieku, dopiero kości ze złotej w tym 9 czaszek, są niewątpliwie neolityczne. Niestety rzadki ten, a cenny materiał nie mógł być opracowanym tak, jak by należało. Bardzo zniszczone, kości uniemożliwiają wykonanie wielu pomiarów nawet w przybliżeniu, to też nie mogę się tu głębiej wdawać w analizę typu i wyprowadzanie wniosków o jego przynależności rasowej.

Siedm czaszek otrzymałem w naturalnem opakowaniu t. j. w postaci brył loessu, wewnątrz których znajdowały się one. Pomimo tego, przy usuwaniu tej powłoki przekonałem się, że niektóre były pogniecione, co musiało zajść w ziemi. Niektóre pomiary wykonywałem odrazu po oczyszczeniu zewnętrznym czaszek, jednak wogóle musiałem najprzód czaszki, jako niezmiernie kruche, gruntownie odrestaurować. Napajało się w tym celu poszczególne kości lub ich kawałki masą utrwalającą, a potem z ułamków sklejało się czaszki. Opisuję ten tryb postępowania w tym celu, ażeby zaznaczyć, że wymiary na tak rekonstruowanych czaszkach nie są pozbawione pewnych błędów, bo mogą się odchyłać od naturalnych. Dwie pozostałe—były już oczyszczone z ziemi i dość dobrze zachowane. Drugą trudność przedstawiało określenie płci. W grobach nie było żadnych wskazówek w tym kierunku, same czaszki, posiadając starte powierzchnie, lub braki, nie pozwoliły rozwiązać tej kwestyi z pewnością.

Z dużem prawdopodobieństwem przypuszczam, że dwie z nich należały do osobników żeńskich, cztery do męzkich, w wieku podeszłym, dwóch niepodobna określić (tylko ułamki), wreszcie jedno dziecko z okresu zmiany zębów.

Wszystkie kości są własnością Muzeum E. Majewskiego, gdzie czaszki zapisane są jak następuje:

Czaszka № 1 z grobu 7-go	№ 19261
„ „ 2 „	3-go „ 19257
„ „ 3 „	4-go „ 19260
„ „ 4 „	4-go „ 19258
„ „ 5 „	4 go „ 19259
„ „ 6 „	2 go „ 19256
„ „ 7 „	1-go „ 19254
„ „ 8 „	dawn. „ 18743
„ „ 9 „	dawn. „ 18742

OPIS CECH MORFOLOGICZNYCH.

Budowa czaszek jest mierna, grubość kości znaczna. Niesymetryczną jest tylko czaszka, oznaczona porządkowym № 6 (patrz tablicę pomiarów). Szew nosowy (sutura nasalis) najczęściej zrosnięty, czołowy (s. frontalis) zachował się tylko na czaszce № 9, pozatem ślady jego widoczne są na №№ 6 i 7. Szew wieńcowy (s. coronalis) został wyraźnie zachowany tylko na czaszkach №№ 1, 6 i na dziecinnej, pozatem wykazuje on w różnym stopniu dążność ku zanikowi. Podobnież szew strzałowy (s. sagittalis) w połowie wypadków zrosł się, przytem punktem, od którego zaczęło się zrastanie szwów, była bregma. Szew węglowy (s. lambdoidea) zawsze jest zachowany, podobnie jak skroniowy (s. temporalis). Zawiloci szwów są nieznaczące, tylko szew koronowy czaszki № 5 i węglowy czaszki № 3 wykazują znaczne zazębienia. Pomimo tego jednak nie ma na tych czaszkach kości wydzielonych, z wyjątkiem czaszki № 6 gdzie jest jedna niewielka.

Kości nosowe (ossa nasalia) zachowały się tylko na czterech czaszkach, w czym raz (№ 4) są zadarte do góry. Odpowiednio do tego i nadnosie jest tylko raz wklęsnięte (№ 4). Glabella w trzech przypadkach jest wydatna ku przodowi (№№ 2, 7 i 8) w pozostałych zaś wydatność jej jest bardzo nieznacząca.

Wszystkie czaszki posiadają wcięcia (incisiura) nadoczodołowe, otwory zaś tylko № 2 (nad lewym oczodołem), № 5 (nad prawym), № 6 (nad lewym), № 9 (nad prawym). Pochylenie czoła nieznaczące.

Guzy czołowe (tuber frontalis) rozwinięte są miernie, z wyjątkiem czaszki № 2, gdzie są bardziej wydatne i czaszki № 7 — słabo. Kresy skroniowe (linea temporalis) tam, gdzie kość nie została starta, zachowały się i są dosyć wydatne. Potylicy naogół są zniszczone jednakże tam, gdzie się zachowały, nie odznaczają się ani wydatnością kres, ani rozwojem grzebienia (crista occipitalis).

Wyrostki sutkowe (proc. mastoideus) naogół małe na czaszkach №№ 3 i 9 dochodzą do wymiarów średnich.

Podniebienie, zachowane na 4 czaszkach, 3 razy posiada kształt elipsoidalny, a raz hyperboidalny, przytem torus palatinus rozwinięty słabo.

Bródka tylko na czaszce № 7 jest silnie wydatna naprzód, pozatem ta część rozwinięta jest słabo. Podobnie i spina mentallis interna jest niewielka, nawet wtedy, gdy jest rozdwojona (№№ 2, 3, 7 i 9).

Miernej wielkości zęby (ale na №№ 3 i 7—wielkie) w czaszce № 1 osadzone są nieco skośnie. Zwykle są one starte do tego stopnia, że siekacze posiadają płaszczyzny po parę *mm.* szerokie. Co się tyczy dziecka, to w żuchwie posiadało ono wszystkie zęby, oprócz zębów mądrości, w górnej szczęce zaś—siekacze i pierwsze przedtrzonowe schowane były w zębodołach. Z prawej strony przedtrzonowe schowane są od wewnątrz, z zewnątrz obok nich są również zębodoły, co wskazuje, że były tu dwa szeregi zębów obok siebie.

Wreszcie na uwagę zasługuje żuchwa № 18741, pominięta w tablicy z pomiarami. Posiada ona długie wąskie, wyrostki dziubiaste (prawy 22 *mm.*, lewy 28 *mm.*), a zwięźenie prawego czyni ją niesymetryczną. Długi i wąski wyrostek dziubiasty uważany jest za cechę ras wyższych. Rozwój jego uwarunkowany jest pracą mięśnia skroniowego, dzięki czemu masywny wyrostek dziubiasty jest zwykłą częścią składową aparatu żucia u ras, stojących na niższych szczeblach kultury. Jednak w danym przypadku neolityk posiada te wyrostki delikatniejsze, niżli współcześni europejczycy. Pozatem żuchwa wypełniona jest wielkimi, mocno startymi zębami; bródka wydatna, wysokość żuchwy wynosi 37 *mm.*, a odległość pomiędzy gonionami—91 *mm.*

Tedy z rozpatrzenia cech powyższych widzimy, że czaszki naszych neolityków nie posiadały żadnych znamion, wyróżniających je z pośród czaszek współczesnych.

FORMA OGÓLNA CZASZKI.

Pojemności opisywanych czaszek nie mierzyłem, jednak następująca tablica posłuży do zorientowania się w ich wielkości:

№	Obwód poziomy <i>mm.</i>	Łuk strzałowy <i>mm.</i>	Łuk poprzeczny <i>mm.</i>
1	500	—	—
2	490	—	—
5	510	—	—
6	538	282	305
8	470	—	288
9	530	384	315

Wymiary te całkowicie mieszczą się w obrębie skali wahań choćby grupy współczesnych czaszek polskich, opracowanych przez Lotha ¹⁾, gdzie odpowiednio

min. . . .	480	341	382
max. . . .	540	392	332

Czaszka № 8 wprawdzie wykracza poza minimum, ale zwracam uwagę, że jest to czaszka dziecka.

Rozłożywszy łuk strzałowy na jego składowe łuki: potylicowy, ciemieniowy i czołowy rozpatrzywszy wzajemne ich długości wraz z ogólnym kształtem czaszki (wsk. głównym), nie zauważyłem aby u krótkogłowców łuk czołowy dłuższy był od ciemieniowego, jak to podają dla współczesnych krótkogłowców europejskich.

Poniżej zestawiam ogólne wymiary czaszek ze Złotej obok danych z literatury. Różnorodność wymiarów i szczupłość materiału zwłaszcza wskaźnika, nie pozwala operować średnimi, to też uwzględniam tylko maxima i minima.

	Minimum	Maximum
	Długość największa (w <i>mm.</i>)	
Material ze Złotej . . .	161	194
„ obcy	{ 165 (Loth) 163 (Lencewicz)	192 (Loth)
	Szerokość największa (w <i>mm.</i>)	
Material ze Złotej . . .	132	142
„ obcy	105 (Loth)	156 (Loth)
	Wskaźnik główny	
Material ze Złotej . . .	68	85
„ obcy	64 (Rutkowski)	{ 80 (Rutkowski) 89 (Lencewicz)

Jak widzimy długość i szerokość czaszek zgodna jest z temiż wymiarami na czaszkach ludności współczesnej, tylko wskaźnik szerokościowo-długościowy obniża się poza tę skalę wahań do 68. Jednakże skala jego

¹⁾ Dr. Loth Edward. Przyczynek do kranjologii polskiej. Mat. arch.— antr. t. XI.

wahań objęta jest z jednej strony czaszkami z cmentarzysk rządowych z Płońskiego ¹⁾, z drugiej zaś z czaszkami współczesnymi ze Smardzewic ²⁾. Okoliczność ta zasługuje na uwagę, co łatwiej jeszcze można zauważyć z następującego zestawienia:

	Wartość wskaźnika.	Ilość czaszek.
długogłowych (dolichocephalia) . . .	68 i 74	2
podługogłowych (subdolichocephalia)	75	1
średniogłowych (mesocephalia) . . .	79	1
krótkogłowych (brachycephalia) . . .	81 i 84	2
wyraźnie krótkogłowych (hyperbrachycephalia)	85	1

Na obszarze, który dostarczył największej ilości szczątków ludności wymarłej (w Płońskim i Płockiem) w dobie, poprzedzającej przyjęcie chrześcijaństwa i za panowania pierwszych Piastów, ludność była prawie czysto podłużnoglowa, z małą tylko domieszką typów średnio- i podkrótkogłowych ³⁾. Obecnie, jak wiadomo, ludność polska składa się z elementów krótko- i długogłowych z ogromną przewagą pierwszych. Z tego względu zasługuje na uwagę powyższe zestawienie, z którego widzimy, że żaden typ czaszkowy nie przeważa. Jeżeli dalsze wykopaliska osteologiczne z neolitu wykażą to samo, to uzyskamy pewność, że ludność neolityczna naszego kraju posiadała kształt czaszki bardziej urozmaicony, niż późniejsza, czego tymczasem jeszcze wobec szczupłości materiału twierdzić nie można.

Wskaźnik wysokościowo-długościowy mogłem obliczyć tylko dla jednej czaszki (73), należy ona do kategorii średniowysokogłowych (orthocephalia).

ODDZIELNE KOŚCI CZASZKI.

Kość czołowa. Długość cięciwy czołowej waha się od 94 do 116 *mm.*, łuku od 116 do 136. Wskaźnik wypukłości kości czołowej obliczony z tych dwóch pomiarów posiada skalę wahań nie znaczną bo od 81 do 87, świadczy jednak o czole więcej niż średnio-wypukłym. Najmniejsza szerokość czoła waha się od 91 *mm.* do 97 *mm.* Łuki brwiowe (arcus superciliares) są średnio wydatne, grubość ich w okolicy medialnej raz

¹⁾ Rutkowski. Zestawienie tymczasowych pomiarów, dotyczących charakt. antropol. dawnej ludności Płockiego Świątówit t. IX.

²⁾ Lencewicz. Charakterystyka antropologiczna ludności Smardzewic. Część II. Sprawozdanie z posiedzeń T-wa Naukowego 1911.

³⁾ Rutkowski. Ibid.

tylko dosięga 13 *mm.*, zaś w okolicy lateralnej grubość ich waha się około 5 *mm.* Naogół pomiędzy obwodową i środkową krawędzią łuków brwiowych jest przerwa, wytworzona przez sulcus supraorbitalis.

Margo sagittalis kości ciemieniowych posiada długość, wahać się od 112 do 140 *mm.* Cięciwa tego łuku wykazuje skalę wahań od 71 do 124 *mm.*, z czego widoczna jest znaczna krzywizna kości ciemieniowej.

Kość potylicowa. Długość jej łuku strzałowego zmierzyłem tylko na dwóch czaszkach, wynosi ona 130 i 116 *mm.*, ale cięciwy obydwu tych łuków mają po 98 *mm.* długości, wskazując, że w przypadku drugim (czaszka № 9) wypukłość potylicy jest mniejsza,

Wskaźniki potylicowe dwóch tych czaszek (86 i 89) są wysokie i mieszczą się w obrębie szerokopotylicowości (eurioccipitalia). Otwór potylicowy zachował się w całości tylko na czaszce № 9, a wskaźnik jego (86) przemawia za przynależnością do czaszek szerokordzeniowych (eury-medullaria).

SZKIELET TWARZY.

Wysokość całej twarzy (nasion-gnathion) tylko dwa razy mogłem zmierzyć, a wysokość górnej części twarzy — 3 razy. Wyliczone ztąd wskaźniki należą do wązkoliczych (leptoprosopia) (№№ 1 i 6) a № 8 (czaszka dziecka) do szerokoliczych (chamaeprosopia).

Ażeby scharakteryzować formę twarzy, obliczyłem wskaźnik stosunku pomiędzy najmniejszą szerokością czoła i szerokością twarzy, — wynosi on 75 i 76, a na czaszce dziecka—45.

Szerokość oczodołów waha się od 32 do 42 *mm.* a wysokość od 30 do 32, w czem wymiary obydwu oczodołów jednej czaszki nie zawsze są jednakowe. Z tego też powodu prawy oczodoł czaszki № 6 posiada wskaźnik 76 (niskoooczodołowość), a lewy 82 (średniooczodołowość). Z liczby dwóch pozostałych wskaźników jeden jest średniooczodołowy (81), a drugi wysokoooczodołowy (97). Taka różnorodność budowy oczodołów wśród czaszek polskich, nawet na materiale nieznacznym, zauważona już została przez Lotha ¹⁾ i Lencewicza ²⁾, obecnie widzimy, że i pod tym względem neolitycy nie wyróżniali się od ludności współczesnej.

Wymiary nosa posiadają skalę wahań stosunkowo niewielką: szerokość od 24 do 26 (dziecko 18), długość od 37 do 48. Obydwa wskaźniki

¹⁾ Loth. Ibid.

²⁾ Lencewicz. Ibid.

nosa należą do kategorii szerokonosych, w tem jeden z nich (64) wskazuje na silną szerokonosowość, cyfra ta jednak niewiele wykracza poza maximum (60), jakie znalazł Loth na czaszkach ze Żbikowa,

Podniebienie mierzone tylko na czaszce dziecinnej dało wskaźnik — 121, jest to niebywale szerokie podniebienie, jednak okoliczność, że ma to miejsce na czaszce dziecięcej, nie sformowanej jeszcze ostatecznie, łagodzi pierwotny podziw.

Z pośród żuchw w lepszym stanie dochowało się 6, z trzech zaś rozporządzałem tylko ułamkami. Wysokość ich wynosiła od 17 do 38 *mm.* a skalą wahań pomiędzy kątami żuchwy (gonionami) zawiera się pomiędzy 88 a 102 *mm.* (wyjawszy żuchwę dziecka).

POZOSTAŁE KOŚCI.

Z innych kości dochowała się jedna miednica i trochę kości kończyn. Z pośród cech morfologicznych zanotuję tu tylko przedziurawienie dołka łokciowego kości ramieniowej (9×5 *mm.*). Kości uda i goleni pozwoliły mi na obliczenie długości całych szkieletów. Waha się ona od 1426 do 1626 *mm.* jednak w tem tylko dwa szkielety były bardzo niskie (1426 i 1568), wielkość pozostałych zaledwie po parę milimetrów odchyła się od 1620.

Rozpatrzenie się w materyale przekonało nas, że neolityczne szczątki ludzkie nie wyróżniają się niczem szczególnym od ludności współczesnej, że nawet znacznie później bo zaledwie przed tysiącem lat w Płońskiem, mieszkała ludność o cechach morfologicznych bardziej jednolitych, niż znacznie wcześniejsi od niej neolitycy. Próbowałem opisywane czaszki rozklasyfikować na mocy wskaźnika głównego na dwie grupy długo- i krótkogłowe i rozpatrywać je porównawczo i oddzielnie. Wskutek szczupłości a zwłaszcza niekompletności materyału nie doprowadziło mnie to, do żadnych pozytywnych rezultatów. Z tego też względu nie kuśiłem się o wyznaczenie tym czaszkom miejsca wśród jakiejś z grup morfologicznych, czy typów rasowych. Bądź co bądź jednak, materyał ten publikuję, ze względu na jego rzadkość.

Kończąc, pragnę jeszcze złożyć D-rowi Rutkowskiemu serdeczne podziękowanie, za wypożyczenie mi instrumentów antropometrycznych.

TABLICA
POMIARÓW I WSKAŹNIKÓW.

POMIARY I WSKAŹNIKI.

Pochodzenie z grobu:	VII	III	IV ^s	IV ¹	IV ²	II	I	0	0	
N ^o porządkowe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	N ^o ordinaux
N ^o inwentarza Muzeum	19261	19257	19260	19258	19259	19256	19254	18743	18742	N ^o du inventaire
Płeć i wiek	m. st.	k. st.	? st.	? st.	? st.	k. st.	? st.	dziecko	m. st.	
Największa długość głowy	176?	164?	—	179?	174?	194	—	161	188	Longueur de la tête
Największa szerokość głowy	140?	142	—	133	142	132	—	134	142	Largeur „ „
Wskaźnik $\frac{\text{szerokość głowy} \times 100}{\text{dług. głowy}}$	79?	85	—	74?	81?	68	—	83	75	Indice céphalique
Wysokość (basion-vertex)	—	—	—	—	—	—	—	—	138	Diamètre vertical ou basilo-bregmatique
Wskaźnik $\frac{\text{wysokość} \times 100}{\text{długość}}$	—	—	—	—	—	—	—	—	73	Indice $\frac{\text{hauteur} \times 100}{\text{longueur}}$
Wskaźnik $\frac{\text{szerokość} \times 100}{\text{wysokość}}$	—	—	—	—	—	—	—	—	102	Indice $\frac{\text{largeur} \times 100}{\text{hauteur (ba-br.)}}$
Szerokość potylicy	128	98	—	—	104?	113	—	112	110?	Diamètre transv. occipital.
Cięciwa lambda-opisthion	—	—	—	—	—	98	—	—	98	Diamètre lambda-opisthion
Wskaźnik $\frac{\text{cięciwa lambda-opisthion} \times 100}{\text{szerokość potylicy}}$	—	—	—	—	—	86	—	—	89	Indice $\frac{\text{lambda-opistion} \times 100}{\text{Diam. trauv. occip.}}$
Łuk lambda-opisthion	—	—	—	—	—	130	—	—	116	Curbe lambda-opisthion
Wskaźnik $\frac{\text{cięciwa lambda-opisthion} \times 100}{\text{łuk lambda-opisthion}}$	—	—	—	—	—	75	—	—	84	Indice $\frac{\text{Diam. lambda-opisthion} \times 100}{\text{courbe lambda-opisth.}}$
Szerokość foramen magnum	—	—	—	—	—	—	—	—	32	Largeur du trou occipital
Długość „ „	—	—	—	—	—	—	—	—	37	Longueur „ „
Wskaźnik $\frac{\text{szerokość for. magnum} \times 100}{\text{dług. for. magn.}}$	—	—	—	—	—	—	—	—	86	Indice „ „
Cięciwa lambda-inion	—	61	—	—	—	68	—	38	43	Diamètre lambda-inion
Łuk „ „	—	68	—	—	—	75	—	39?	46	Courbe „ „
Wskaźnik $\frac{\text{cięciwa lambda-inion} \times 100}{\text{łuk lambda inion}}$	—	89	—	—	—	90	—	97	93	Indice $\frac{\text{diam. lambda-inion} \times 100}{\text{courbe lambda-inion}}$
Cięciwa inion-opisthion	—	60	—	—	—	50	—	—	68	Diamètre inion-opisthion
Cięciwa bregma-lambda	104	103	—	116	107	124	—	125	71	Diamètre bregma-lambda
Cięciwa asterion-pteron, prawa	88	—	—	—	—	—	—	78	95	Diamètre asterion-ptèrion du côté droit
„ „ „ lewa	—	—	—	—	—	92	—	82?	96	„ „ „ „ gauche
Łuk bregma-lambda	112	119	—	136	116	140	—	136?	132?	Courbe bregma-lambda
Długość pars mastoidae prawa	38	—	40	—	31	45	—	24	47	Longueur du pars mastoid. du côté droite
„ „ „ lewa	37	36	—	36	32?	45	—	19	—	„ „ „ „ „ gauche

